

6.2. ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.28>

Шашенков Дмитро Михайлович,

аспірант 3-го року навчання навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології
Науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України
ORCID ID: 0000-0002-4836-7376

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 19.00.09 – «ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ» В МЕЖАХ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ANALYSIS OF RESEARCH SPECIALTY 19.00.09 – "PSYCHOLOGY OF ACTIVITY IN SPECIAL CONDITIONS" WITHIN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE

Стаття написана з метою утворення чіткого усвідомлення повноти вивченості різноманітних питань психологічного забезпечення професійних контингентів сектору безпеки та оборони України. Означене питання особливо гостро постає на сучасному етапі розвитку суспільно-політичного життя й актуалізоване радикальними трансформаційними процесами, спричиненими війною й її наслідками.

В роботі проаналізовано категоріальне поле наукових знань в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Проведений аналіз дозволив розглянути динаміку захисту дисертаційних досліджень у визначеній спеціальності, їх розподіл за різними видами силових структур України, а також хронологію їх вивчення. В статті наведені данні стосовно вивченості та розподілу 52 напрямків професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних професій, хронологію їх вивчення. Також визначено провідні заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що стали науковими осередками для дисертаційних досліджень спеціальності «Психологія діяльності в особливих умовах».

В результаті проведення дослідження визначено яким розділам сектору безпеки та оборони України присвячена найбільша кількість дисертацій за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»; встановлені найпотужніші наукові осередки, в яких захищені кваліфікаційні роботи за означеною спеціальністю; проведений розподіл найбільш науково популярних категорій фахівців, які стали об'єктами досліджень, в секторах Збройних Сил України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби України.

Маємо надію, що проведений теоретичний аналіз визначеного категоріального поля дозволить у подальшому прогнозувати найбільш важливі напрями наукових досліджень, враховувати в майбутніх роботах менш вивчені напрями діяльності силових структур з метою підвищення ефективності, успішності та надійності особового складу при виконанні ними складних завдань за призначенням.

Ключові слова: спеціальність 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», сектор безпеки та оборони України, категоріальне поле, хронологія вивчення.

The article is written with the aim of forming a clear awareness of the completeness of the study of various issues of psychological support of professional contingents of the security and defense sector of Ukraine. This issue is particularly acute at the present stage of development of social and political life and is actualized by radical transformation processes caused by the war and its consequences.

The paper analyzes the categorical field of scientific knowledge within the specialty 19.00.09 – "Psychology of activity in special conditions". The analysis made it possible to consider the dynamics of the defense of dissertation research in a certain specialty, their distribution by different types of power structures of Ukraine, as well as the chronology of their study. The article provides data on the study and distribution of 52 areas of professional activity of specialists in risky professions, the chronology of their study. Also, the leading higher education institutions with specific learning conditions, which have become scientific centers for dissertation research of the specialty "Psychology of activity in special conditions", have been identified.

As a result of the study, it was determined which sections of the security and defense sector of Ukraine were devoted to the largest number of dissertations in the specialty "Psychology of activity in special conditions"; the most powerful scientific centers have been established, in which qualification works in the specified specialty are protected; distribution of the most

scientifically popular categories of specialists who have become objects of research in the sectors of the Armed Forces of Ukraine, the State Emergency Service of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine has been carried out.

We hope that the theoretical analysis of a certain categorical field will allow us to predict the most important areas of scientific research in the future, to take into account in future works less studied areas of activity of law enforcement agencies in order to increase the efficiency, success and reliability of personnel when performing complex tasks as intended.

Key words: *specialty 19.00.09 – "Psychology of activity in special conditions", security and defense sector of Ukraine, categorical field, study chronology.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України особливої наукової уваги потребують фахівці сектору безпеки та оборони України, які є об'єктами досліджень спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Переконані, що дослідження наукових праць, їх хронологія та аналіз дозволить науковцям враховувати напрацювання попередників та більш якісно оцінювати вивченість категоріального поля силових структур, зважати на актуальні запити в майбутніх дослідженнях. Адже саме від фундаментальних емпіричних напрацювань залежить не тільки психологічна компетентність фахівців силових структур в умовах війни та в післявоєнний період, а й здоров'я нації в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що наукові дослідження, проведені в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (табл. 1), допомогли вирішити багато проблемних питань, які постали перед державою в процесі психологічного забезпечення дій за призначенням професійних контингентів сектору безпеки та оборони України.

Отримані за роки існування спеціальності знання дозволили вивчити найголовніший елемент сектору безпеки та оборони – особистість. Це важливо, бо особистість в екстремальних умовах виступає не тільки як об'єкт діянь, але й як суб'єкт, наділений мисленням, переживаннями, тобто можливостями свідомого вибору та прийняття рішень в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності; особистість, від якої залежить не тільки власне життя, а й життя підрозділу особливого ризику в цілому; особистість, від надійних та професійних дій якої залежить ефективність та успішність виконання всім підрозділом завдань за призначенням.

Проаналізуємо структуру, зміст і поширення наукових знань в межах спеціальності 19.00.09, щоб чітко усвідомити повноту вивченості різноманітних питань психологічного забезпечення професійних контингентів сектору безпеки та оборони України. Це дозволить у подальшому

прогнозувати найбільш важливі напрями проведення наукових досліджень, спираючись на теоретичне та практичне підґрунтя попередників; більш якісно формувати у представників ризиконебезпечних професій загальні фахові компетентності, достатні для ефективного розв'язання стандартних і нестандартних завдань їх професійної діяльності.

Маємо надію, що проведений аналіз допоможе майбутнім науковцям обрати найактуальніші напрямки наукових пошуків, враховуючи трансформацію суспільно-політичних запитів, актуалізованих російсько-українською війною та її наслідками.

Мета статті – теоретичний аналіз дисертаційних робіт спеціальності 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» як одного з головних флагманів дослідження ризиконебезпечних професій; виявлення меж вивченості категоріального поля у зазначеній спеціальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами було зібрано 100% дисертаційних досліджень спеціальності 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах», загальна кількість яких становить 230 кандидатських та докторських досліджень (до аналізу не було враховано 33 дослідження, спрямованих на цивільне населення).

В статті проведено аналіз вивченості категоріального поля та їх хронологію, структуровано за напрямками професійного контингенту силових структур України та побудовано візуалізацію аналізу даних. Дослідження має велику кількість ілюстрацій та таблиць.

Отже, перейдемо до розгляду таблиці 1, що подана нижче.

Дугоподібну хронологію зацікавленості науковцями спеціальності 19.00.09 в дослідженні фахівців сектору безпеки та оборони України можна пояснити відкриттям спеціальності у 1995 році та її інтеграцією в галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки», код спеціальності – 053 «Психологія» у 2015 році [4].

Більшість наукових досліджень, проведених за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», орієнтована на професійні контингенти сектору безпеки та оборони. Їх роз-

Таблиця 1
Динаміка захисту дисертаційних робіт за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1991–2021 рр.)

	Рік захисту																																									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021											
Кількість захищених робіт	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3	0	1	7	13	11	11	13	14	11	12	21	20	12	16	18	10	8	11	4,8	4,8	5,6	6,1	4,8	5,2	9,1	8,7	5,2	4,3	7,8	5,2	3,5	4,8
% від загальної кількості	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	1,3	0,0	0,4	3,0	5,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	1,3	0,0	0,4	3,0	5,6	4,8	4,8	5,6	6,1	4,8	5,2	9,1	8,7	5,2	4,3	7,8	5,2	3,5	4,8
Кількість захищених робіт	11	11	13	14	11	12	21	20	12	16	18	10	8	11	4,8	4,8	5,6	6,1	4,8	5,2	9,1	8,7	5,2	4,3	7,8	5,2	3,5	4,8	12	2	3											
% від загальної кількості	5,2	0,9	1,3	12	2	3																																				

Перше дослідження спеціальності 19.00.09 відбулося у 1995 р., далі почався динамічний розвиток наукового інтересу. Найбільш продуктивними роками стали – 2008, 2011, 2012, 2013, 2015, 2016 та 2019 роки. Найменш плідними були 1999, 2000, 2002, 2020 та 2021 роки. У 2001 р. захистів в зазначеній спеціальності не було.

поділ висвітлено в таблицях, що подано нижче (табл. 2, табл. 3).

Бачимо, що найбільшу кількість досліджень спрямовано на фахівців Збройних Сил України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Державної прикордонної служби України (85% від загальної кількості дисертацій, захищених за вищезазначеною спеціальністю). Нище (табл. 3) проаналізовано заклади вищої освіти, в яких були дослідженні наукові праці присвячені вивченню контингенту силових структур.

Бачимо що дослідження спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» за напрямком сектору охорони та оборони України проводилися у 6 навчальних закладах вищої освіти. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана

Хмельницького досліджувала проблеми фахівців ризиконебезпечних професій у 85 роботах – 43%, Національний університет цивільного захисту України у 77 роботах – 39%, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського у 20 роботах – 10%, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба у 12 роботах – 6%, Інститут дослідження проблем державної безпеки Служби безпеки України в 1 роботі – 0.5%. Звернемо увагу на те, що 100% представлених навчальних закладів спрямовані на підготовку спеціалістів ризиконебезпечних професій.

Зважаючи на велику кількість досліджень, орієнтованих на Збройні Сили України, вважаємо необхідним провести аналіз робіт, присвячених різноманітним категоріям фахівців ЗСУ (табл. 4, рис. 1, рис. 2, рис. 3).

Таблиця 2

Розподіл досліджень спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» за підрозділами сектору безпеки та оборони України

№ з/п	Структурні підрозділи сектору безпеки та оборони України	Кількість досліджень
1.	Збройні Сили України	63
2.	Державна служба України з надзвичайних ситуацій	59
3.	Державна прикордонна служба України	48
4.	Міністерство внутрішніх справ та Національна поліція України	10
5.	Національна гвардія України	7
6.	Екс-комбатанти	4
7.	Служба безпеки України	3
8.	Миротворчий контингент України	3
Загальна кількість досліджень		197

Таблиця 3

Заклади вищої освіти, в яких проводилися наукові дослідження сектору безпеки та оборони України

№ з/п	Заклади вищої освіти	Кількість досліджень
1.	Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького	85
2.	Національний університет цивільного захисту України	77
3.	Національний університет оборони України імені Івана Черняховського	20
4.	Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба	12
5.	Харківській національний університет внутрішніх справ	2
6.	Інститут дослідження проблем державної безпеки Служби безпеки України	1

Таблиця 4

Частота дослідження різних категорій фахівців ЗСУ в дисертаціях за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

№ з/п	Категорії фахівців	Кількість досліджень
1	2	3
1.	Військовослужбовці ЗСУ	16
2.	Офіцери ЗСУ	12
3.	Військовослужбовці контрактної служби ЗСУ	9
4.	Курсанти ЗСУ	8
5.	Комбатанти ЗСУ	3

1	2	3
6.	Оператори радіолокаційних станцій ЗСУ	2
7.	Військовослужбовці військової служби правопорядку	2
8.	Жінки-військовослужбовці ЗСУ	1
9.	Викладачі ЗВО військового профілю	1
10.	Стрілець з пістолету ЗСУ	1
11.	Розвідка ЗСУ	1
12.	Танковий екіпаж ЗСУ	1
13.	Військовослужбовці-сапери ЗСУ	1
14.	Військовослужбовці протиповітряної оборони ЗСУ	1
15.	Офіцери бойового управління авіацією ЗСУ	1
16.	Мобілізовані військовослужбовці ЗСУ	1
17.	Військові медики ЗСУ	1
18.	Парашутисти ЗСУ	1
Загальна кількість досліджень		63

Зазначимо, в межах спеціальності 19.00.09 є 16 дисертаційних досліджень загального спрямування (розглядається специфіка діяльності ЗСУ в цілому, а не окремих її спеціалістів). Наприклад роботи таких вчених: Карчевський І.Р. [2], Лисюка С.Г. [3] тощо.

Аналіз показує, що наукові дослідження спеціальності 19.00.09 у зазначеному категоріальному полі мають 18 напрямків; 5 охоплюють основних фахівців всіх родів військ ЗСУ, а саме: «військовослужбовці» 16 робіт – 23%; «офіцери ЗСУ» 12 робіт – 19%; «військовослужбовці контрактної служби» 9 робіт – 14%; «курсанти» 8 робіт – 13%; «комбатанти ЗСУ» 3 роботи – 5%. По 1 роботі мають спеціалісти специфічних професії у різних родах військ.

Проаналізуємо цінність декількох досліджень в умовах повномасштабної війни та постійного ракетного терору цивільного населення, нищення інфраструктури, державних установ, підприємств тощо. Так, особливої цінності набувають одиничні дослідження, спрямовані на психологічну підготовку, операторів радіолокаційних станцій ЗСУ (2 роботи – 3%), від яких залежить точне та вчасне цілевиявлення. Зазначимо, що лише за

рік війни Російською Федерацією було випущено близько 5 тисяч крилатих ракет, а також завдано понад 3 тисяч авіаударів [5].

Розглянемо категорію «жінки-військовослужбовці ЗСУ» (1 робота – 2%). Станом на 4 травня 2023 року в лавах ЗСУ проходять службу 42 тисячі жінок, з них 5 тисяч беруть участь у війні [6]. Важливою є також категорія «військовослужбовці-сапери ЗСУ», адже за даними ДСНС площа та об'єм замінування території України становить 30% [1]. Нажаль регламент статті не дає нам змоги описати цінність всіх вузько спрямованих досліджень.

З метою проведення більш глибокого аналізу та унаочнення отриманих результатів, наведемо гістограми (рис. 1–3), в яких розкриємо хронологічний поступ досліджень найбільш науково популярних категорій фахівців ЗСУ.

Перейдемо до аналізу досліджень (табл. 5, рис. 4, рис. 5), присвячених вивченню специфіки діяльності фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі, – ДСНС).

Як бачимо, досліджень, присвячених ДСНС – 59, тобто 30% в межах спеціальності 19.00.09. Найбільш вивченою категорією фахівців є «рятуваль-

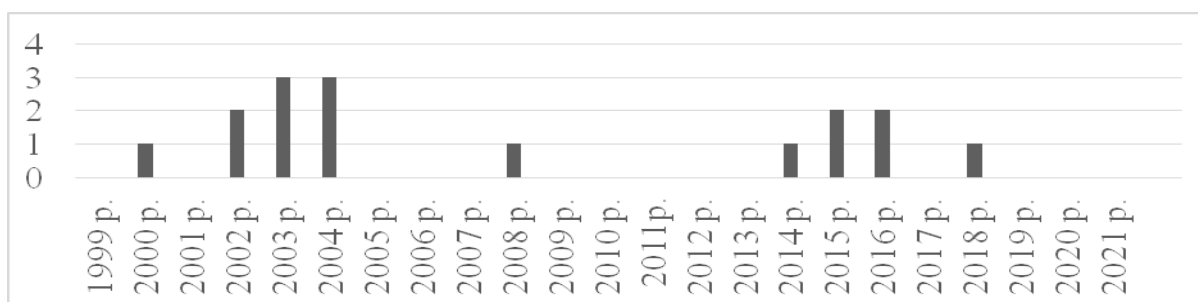

Рис. 1. Хронологія досліджень категорії «військовослужбовці ЗСУ» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

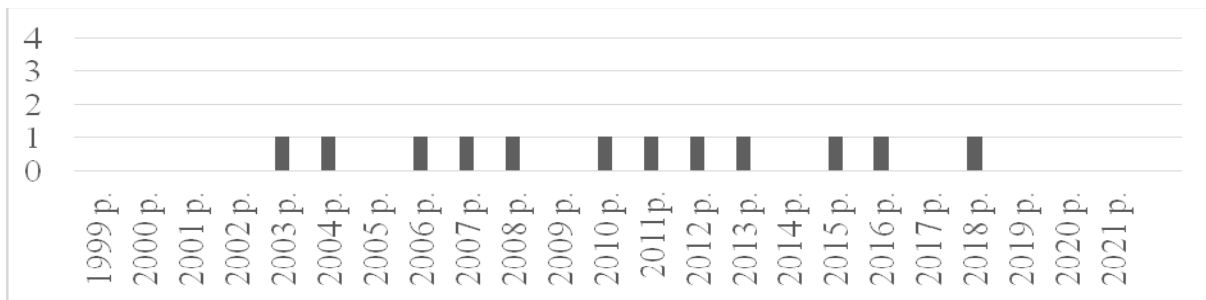

Рис. 2. Хронологія досліджень категорії «офіцери ЗСУ» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

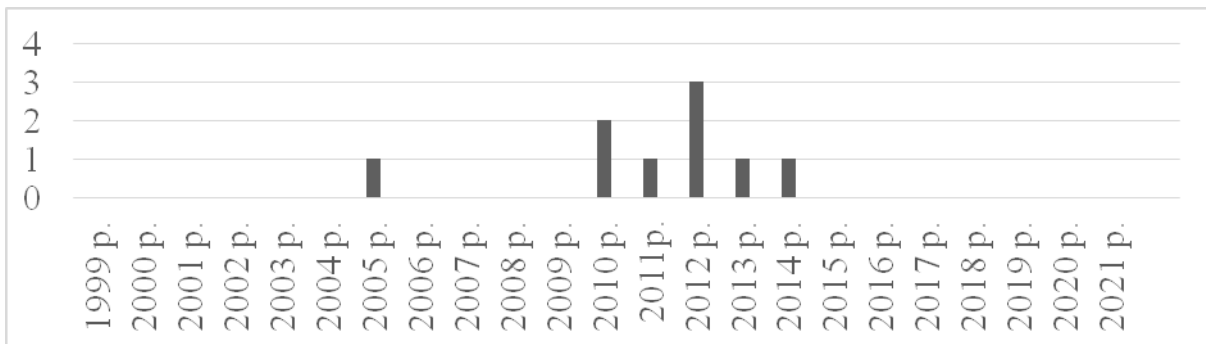

Рис. 3. Хронологія досліджень категорії «військовослужбовців за контрактом» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

Таблиця 5

Частота вивчення різних категорій фахівців ДСНС України в дисертаційних дослідженнях за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

№ з/п	Категорії фахівців	Кількість досліджень
1.	Рятувальник	34
2.	Працівник ДСНС	9
3.	Пожежний	5
4.	Психолог ДСНС	3
5.	Курсанти ДСНС	2
6.	Офіцери ДСНС	2
7.	Інспектор пожежного нагляду	1
8.	Водолаз ДСНС	1
9.	Кінолог ДСНС	1
10.	Диспетчер служби «112» ДСНС	1
Загальна кількість досліджень		59

ники» – 34 роботи (58%), «працівники ДСНС» 9 робіт – 15%, «пожежний» 5 робіт – 8%, «психологи ДСНС» 3 роботи – 5%, «офіцери ДСНС» й «курсанти ДСНС» мають по 2 дослідження – по 3% відповідно.

Зауважимо, що особливу цінність в умовах війни мають дослідження, спрямовані на водолазів та кінологів ДСНС, адже після закінчення війни одним з гострих питань постане розмінування територіальних вод України, виявлення небезпечних речовин та ексгумація загиблих. Тож напрацювання в означеній сфері стануть вкрай актуальними.

З метою проведення більш глибокого аналізу та унаочнення отриманих результатів, наведемо гістограми (рис. 4, рис. 5), в яких розкриємо хронологічний поступ дисертаційних досліджень найбільш науково популярних категорій фахівців ДСНС.

Відмітимо, що перше вітчизняне психологічне дослідження, спрямоване на рятувальників в межах вищезазначеної спеціальності відбулося у 2006 році. Саме у цьому році в Національному університеті цивільного захисту України було відкрито спеціалізовану вчену раду з правом при-

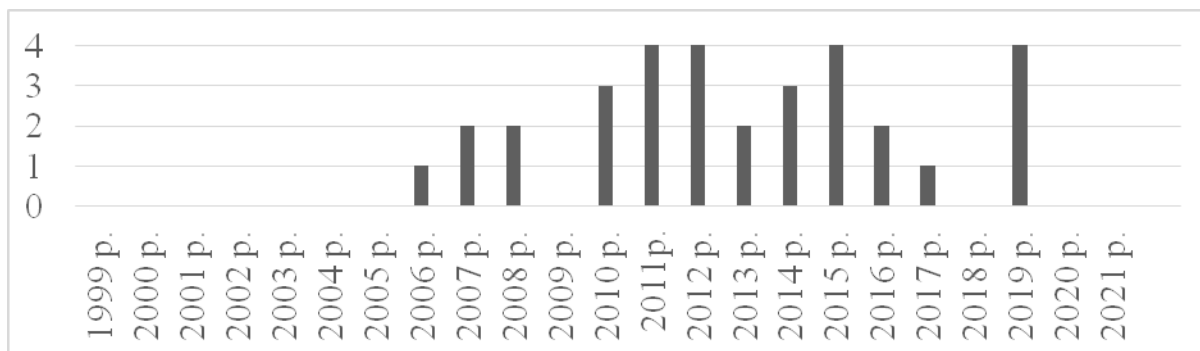

Рис. 4. Хронологія досліджень категорії «рятувальник» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

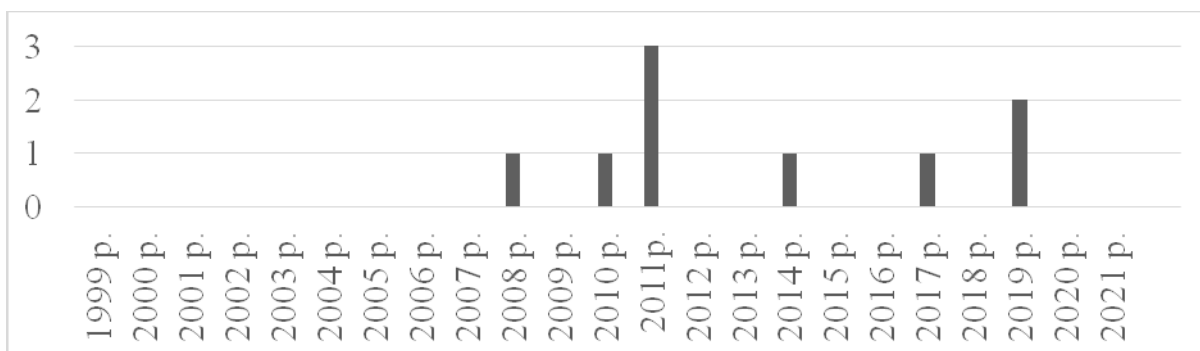

Рис. 5. Хронологія досліджень категорії «працівник ДПСУ» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

йняття до розгляду дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Крім того, «запізнений старт» у вивченні цієї категорії фахівців відбувся через складний процес реінтеграції на той час трьох окремих відомств (Штабу Цивільної оборони, Міністерства у справах захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС та Головного управління пожежної охорони МВС України) в територіальні органи Міністерства з надзвичайних ситуацій України (нині, – Державної служби України з надзвичайних ситуацій).

Перейдемо до аналізу досліджень (табл. 6 та рис. 6, рис. 7), присвячених вивченню специфіки діяльності фахівців Державної прикордонної служби України (далі, – ДПСУ).

З метою проведення більш глибокого аналізу та унаочнення отриманих результатів, наведемо гістограми (рис. 6, рис. 7.), в яких розкриємо хронологічний поступ дисертаційних досліджень найбільш науково популярних категорій фахівців ДПСУ.

Аналіз досліджень, присвячених вивченню специфіки діяльності фахівців Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, Національ-

Таблиця 6

Частота вивчення різних категорій фахівців ДПСУ в дисертаційних дослідженнях за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

№ з/п	Категорії фахівців	Кількість досліджень
1.	Працівники ДПСУ	18
2.	Офіцери прикордонної служби	15
3.	Керівники прикордонного підрозділу	7
4.	Курсанти ДПСУ	3
5.	Кримінальні аналітики оперативно-розшукового підрозділу	2
6.	Жінки ДПСУ	2
7.	Інспектори прикордонної служби	1
Загальна кількість досліджень		48

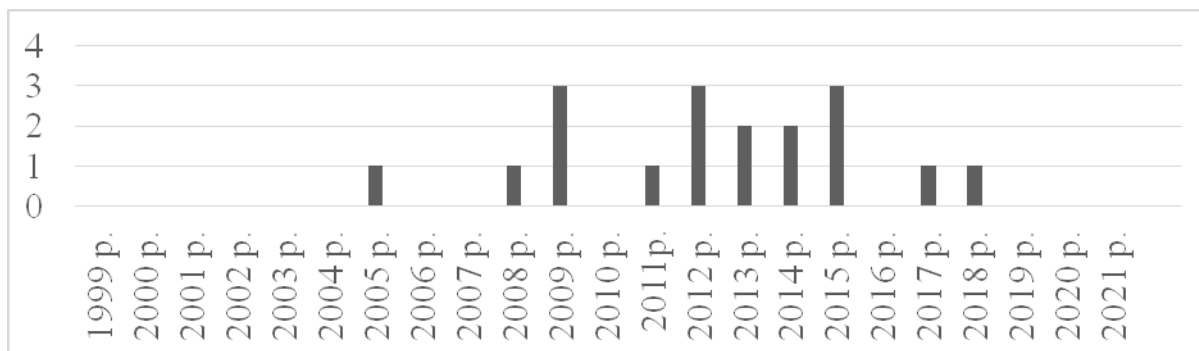

Рис. 6. Хронологія досліджень категорії «працівники ДПСУ» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

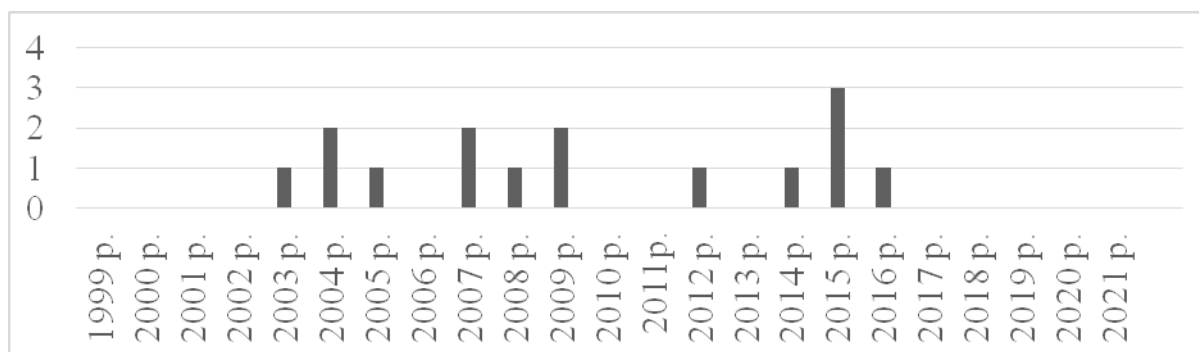

Рис. 7. Хронологія досліджень категорії «офіцери ДПСУ» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

ної гвардії, Служби безпеки, Миротворчого контингенту України та екс-комбатантів наведено в збірній таблиці 7.

Наостанок побудуємо категоріальне поле досліджень, проведених в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих

умовах» та спрямованих на підвищення ефективності, успішності й надійності професійних контингентів сектору безпеки та оборони України (рис. 8).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, нами поведений аналіз категоріального

Таблиця 7

Збірна таблиця виявлення частоти вивчення різних категорій фахівців Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, Національної гвардії, Служби безпеки, Миротворчого контингенту України та екс-комбатантів за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

№ з/п	Категорії фахівців	Кількість досліджень
1	2	2
<i>Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція</i>		
1.	Працівники МВС	6
2.	Офіцери Національної поліції	1
3.	Слідчі МВС	1
4.	Фахівці снайперських груп спеціальних підрозділів МВС	1
5.	Працівники ізоляторів тимчасового тримання МВС	1
Загальна кількість досліджень		10
<i>Національна гвардія України</i>		
1.	Військовослужбовці НГУ	4
2.	Офіцери НГУ	1
3.	Командири підрозділів НГУ	1
4.	Охоронці атомних електростанцій	1

фахівців: «працівники ДПСУ», «офіцери прикордонної служби», «керівники прикордонного підрозділу».

Переконані, що проведений нами аналіз допоможе майбутнім науковцям зрозуміти, які психологічні проблемами потребують першочергової уваги та які категорії фахівців є малодослідженими, а отже актуальними для вивчення в межах власних кваліфікаційних робіт.

Перспектива подальших розвідок. Полягають в дослідженні наукових праць спеціальності 19.00.09 «Психології діяльності в особливих умовах» стосовно осіб які займаються екстремальними видами спорту, а також різноманітних верств населення, які волею долі опинилися в умовах надзвичайної ситуації, техногенного, природнього, соціального або венного характеру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. В Україні заміновано 30% території, за масштабами це як дві держави Австрія. УКРІНФОРМ. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3617335-dsns-v-ukraini-zaminovani-30-teritorii-za-ploseuse-dvi-avstrii.html> (дата звернення: 22.05.2023).
2. Карчевський І.Р. Проблемна міжособистісна взаємодія особового складу військової частини та особливості її діагностики і попередження : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2005. 18 с.
3. Лисюк С.Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2011. 18 с.
4. Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.05.2023).
5. Руда О. Скільки ракет за рік Росія випустила по Україні: в ЗСУ відповіли. ТСН. 2023. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/skilki-raket-za-rik-rosiya-vipustila-po-ukrayini-v-zsu-vidpovili-2271310.html> (дата звернення: 22.05.2023).
6. У Міноборони розповіли, скільки жінок наразі служать у ЗСУ. Дзеркало тижня. 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/war/u-minoboroni-rozpovili-skilki-zhinok-narazi-sluzhat-u-zsu.html> (дата звернення: 22.05.2023).